

Het onbegrijpelijke begrijpelijk maken. In memoriam Andries van Dantzig (1920-2005), psychiater, psychoanalyticus

door Colet van der Ven

Schandalig vond hij het gegeven van de ouderdom. 'Ik heb toch niet om die vergankelijkheid gevraagd?' Tegelijkertijd wist hij als geen ander dat het leven zich niets gelegen laat liggen aan verlanglijstjes. De dood beschouwde hij als een al even belachelijke uitvinding. 's Mensen zin is 's mensen leven. Maar ook de dood bleek eigennuttig en haalde hem in de nacht van 7 op 8 november 2005.

Andries van Dantzig, gedreven zielzoeker, charmante dwarsligger, atheïstisch utopist. Hij was sinds 1959 vrijgevestigd psychiater, daarnaast jarenlang hoofd van de polikliniek van de psychiatrische kliniek van de UVA en betrokken bij de oprichting van het instituut voor Multidisciplinaire psychotherapie. Zijn ideeën vonden hun neerslag in een reeks publicaties waaronder het boek *Normaal is niet gewoon* dat ruim dertig jaar geleden de tongen losmaakte en zijn naam vestigde bij een breed publiek. Klaar met leven was hij nog lang niet. Hij zette zich met hart en ziel in voor bestrijding van de kindermishandeling - waarvoor hij vorig jaar de Clara Wichmannprijs kreeg -, hield nog wekelijks praktijk aan huis en was net drie maanden getrouwd met zijn derde vrouw. Op 23 december zou hij vijfentachtig jaar geworden zijn.

Iets minder chaos

Andries van Dantzig werd geboren als oudste van twee zoons in een socialistisch gezin in Gouda. Zijn - joodse - vader was vertegenwoordiger in textiel maar diens hart ging beduidend sneller kloppen van politiek dan van wol en stoffen. Ook zijn moeder, afkomstig uit een christelijk-gereformeerd gezin was hartstochtelijk SDAP-lid. Ze zat in de Goudse gemeenteraad en bekleedde de post van wethouder van Onderwijs in het college. Het socialistische rechtvaardigheidsdenken droegen de ouders over op hun zoon, al stond die cynischer tegenover het visioen van een nieuwe aarde. Iets minder chaos in deze chaotische wereld vond hij al een heel mooi streven. En daar maakte hij zich sterk voor. 'Als je niets doet, weet je ook dat er niets verandert'.

Zeventien jaar oud begon Van Dantzig Freud te lezen. Het maakte in hem een nieuwsgierigheid los naar de geheimen van de ziel. Die nieuwsgierigheid heeft hij tot op de laatste dag gehouden. Fascinerend vond hij het om de menselijke psyche te doorgronden, het onbegrijpelijke begrijpelijk te maken. In zijn boek *Psychotherapie, een vak apart* vergeleek hij therapie met schaken. Hoe beter je de theorie kent, hoe beter je schaakt, maar toch is iedere schaakpartij weer helemaal nieuw. En echt goed schaak speel je pas na duizend partijen. Doel van die schaakpartij? Van Dantzig vond het onzin om te stellen dat psychotherapie beoogt mensen gelukkiger te maken. Je kunt hoogstens hopen dat ze het 'goede soort moeilijkheden' krijgen. Leuker wordt het leven niet van therapie, maar wel reëler. Neem bijvoorbeeld mishandelde kinderen die eindelijk toegeven hoe slecht ze zijn behandeld en dus de illusie loslaten dat hun ouders van hen hielden. Dat kan ze verdrietig en boos maken, maar de waarheid is beter dan een neurotische versluiering. In dit opzicht betoonde hij zich een ware leerling van Freud die als behandelingsdoel formuleerde: 'Neurotische ellende omzetten in menselijk ongeluk.' Zin is hoogstens iets minder on-zin, geluk hoogstens iets minder neurotische ellende. Een zuinig standpunt in een tijd waarin goeroes zich verdringen om hun wonderrecept voor het volmaakte geluk en de totale liefde aan

de mensheid te slijten. Van Dantzig was wars van grote woorden. Profeet van het kleine.

Neuengamme

In 1944 werd hij als drieëntwintigjarige opgepakt vanwege zijn werk voor het verzet en kwam hij in Neuengamme terecht. In een interview met *Opzij* vertelde hij hoe hij een gevoel van herkenning had, toen het transport aankwam op het goederenemplacement waar ze opgewacht werden door SS-ers met Duitse herders aan korte riemen. 'Dat was dus wat ze bedoelden met een concentratiekamp, mannen met honden. Ik weet ook nog dat ik toen dacht: hier ben ik nu, ik moet hier zien te leven, dag in dag uit, dus ik moet ophouden met aan thuis te denken, dat is alleen maar lastig. Dit is mijn leven nu en ik moet zien te overleven. Dat was een soort afspraak met mezelf die ik zo goed mogelijk ben nagekomen in al die kleine dingen die daar belangrijk waren: een goede slaappleaats, een extra stukje brood, een goed commando en zoveel vrijstellingen als je maar kon bemachtigen. En geen heimwee, voor zover je jezelf dat kon voorschrijven. Dat is heel belangrijk. Want heimwee is heel slecht voor je overlevingskansen.'

Het kamp was voor hem een levensles in aanpassing. Een jaar na zijn bevrijding schreef hij, zesentwintig jaar oud, in de *Baanbreker* het artikel 'De tragedie der Puttenaren': over de 452 inwoners van Putten die in Neuengamme belandden en zich volgens de leefregels van de Puttense gemeenschap bleven gedragen. Ze wisten dat het water besmet was, maar dronken het toch. Ze werkten met een energie alsof ze op hun eigen land stonden. Ze gingen niet in de rij staan voor een bezoek aan de kampdokter om hun wonden te laten verzorgen. 'Ze gingen', aldus de slotzin van het artikel, 'ten gronde aan onwrikbare wetten die zij zelf hadden gesteld.' Het inzicht, opgedaan in Neuengamme, dat aanpassing een voorwaarde is voor iedere vorm van samenleven - micro en macro - zou hem als mens en psychoanalyticus blijvend vergezellen.

In het kamp liep Van Dantzig tuberculose op. Het kostte hem zeven jaar kuren en het zou nog tot begin jaren zestig duren voor hij zich werkelijk fit voelde.

In 1956 trouwde hij met een collega-analytica met wie hij een zoon en een dochter kreeg. Het huwelijk noemde hij een hordeloop op een eindeloze weg. 'Het is onvermijdelijk dat mensen problemen hebben met relaties. Mensen hebben zo'n dunne huid, ze zijn heel gevoelig voor afwijzing, voor krenking, voor frustraties. Je hoort wel eens de term: onvoorwaardelijke liefde. Dat is een ideaal van mensen: ik hoef helemaal niets aan mezelf te veranderen en toch word ik bemind. Dat is dus onmogelijk. Die gedachte is, denk ik, een van de belangrijkste redenen dat mensen God hebben bedacht: die houdt volgens de leer onvoorwaardelijk van de mensen, die aanvaardt hen met al hun onhebbelijkheden en fouten. Dat ideaal zullen we op aarde nooit beleven.'

Hij vond relatietherapie een fascinerende tak van sport, maar kon zijn eigen huwelijk tot zijn verdriet niet redden. Hij maakte na de scheiding een zware periode door, zowel lichamelijk als psychisch, maar tot zijn eigen verbazing heelde de tijd de wond en hertrouwde hij. Dit huwelijk zou stand houden tot haar dood hen scheidde.

Volksziekte nummer een

Neurose, in zijn woorden 'volksziekte nummer een', ging ook aan hem niet voorbij. Lange tijd leed hij aan spreekangst. Was hij bang dat de woorden in zijn keel zouden blijven steken, maar in het kamp had hij geleerd dat je nooit moest toegeven aan angst. Opgeven is doodgaan. Op een ochtend werd hij ziek en misselijk wakker in de barak. Hij kon niets meer, wilde blijven liggen, maar wist dat

niet opstaan zijn dood zou betekenen. 'Het was heel vreemd. Ik kan me niet herinneren dat ik het besluit nam: je moet opstaan. Op een gegeven moment bleek ik opgestaan te zijn. Sindsdien weet ik dat je een besluit niet neemt, een besluit overkomt je.'

De illusie van de vrije wil: het werd een thema in zijn werk. 'Kan ik nu besluiten u te vermoorden?' vroeg hij tijdens een interview dat ik met hem had. 'Nee dat kan ik niet. De vrije wil is een magisch verklaringsprincipe. Een belangrijke reden om toch dat principe te hanteren is om iemand de schuld te kunnen geven. Je spreekt een moreel oordeel uit waardoor je gerechtigd bent maatregelen te nemen.' Hij had het niet op morele oordelen. De termen goed en kwaad vertroebelden de discussie. Hanteerden opnieuw de vrijheid van keuze als uitgangspunt en dat vond de psychiater schadelijke onzin. 'Als dat glas van tafel valt, dan zeg je niet: het is uit eigen vrije wil van de tafel gesprongen. Je gaat zoeken wat dat glas tot vallen heeft gebracht. Als je die grondhouding ook hebt bij het verklaren van menselijk gedrag, kom je veel verder dan wanneer je alleen in goed en kwaad denkt.' Of het nu ging om criminelen, incestdaders of kindermishandelaars, hij bleef hameren op begrip. 'Het morele oordeel belemmert het zicht op het probleem. Op het moment dat je veroordeelt, geef je het begrijpen op. Xerxes geselde de zee omdat die stormde. Tegenwoordig bestuderen we een stormende zee, gaan we op zoek naar de oorzaken.'

Met deze gedachtegang schaarde hij zich volgens de Engelse psychiater Theodor Dalrymple in het clubje progressieve, hypocriete intellectuelen dat zich schuldig maakt aan het in stand houden van de onderklasse door hen als slachtoffers te beschouwen, en daarmee die onderklasse haar eigen verantwoordelijkheid ontnemt. Ik had er een lief ding voor over gehad om te zien hoe Van Dantzig, als vertegenwoordiger van deze 'hypocriete elite', zijn collega van repliek zou hebben gediend. Waarschijnlijk even stijlvol als onverbiddelijk.

Achterstelling

Al kon hij dan niet geloven in het socialistisch visioen van zijn ouders, hij had zijn eigen dromen en utopieën waarvoor hij zich met volle overgave inzette. Van Dantzig vond het zijn plicht om maatschappelijke en politieke consequenties te verbinden aan wat hij in de spreekkamer hoorde en zag.

Een van zijn stokpaardjes was de achterstelling van de geestelijke gezondheidszorg bij de somatische zorg. Hij vond het zacht gezegd merkwaardig hoe anders er met geestelijke dan met lichamelijke kwalen werd omgesprongen. Volgens Van Dantzig lagen de voorbeelden van 'levensbedervend' geestelijk lijden voor het oprapen: slechte huwelijken, gestoorde rouwprocessen, mishandelde kinderen, levenslang diep ongelukkige mensen. In *Normaal is niet gewoon* schreef hij al: 'Het is mijn mening dat wij in zaken van menselijke betrekkingen nog in de Middeleeuwen zijn, waarin wij alchemie gebruiken in plaats van scheikunde, astrologie in plaats van sterrenkunde en kwakzalverij in plaats van geneeskunde.' Hij zou er tot zijn laatste snik op blijven hameren. Een lange adem kon hem niet ontzegd worden.

Hij was ervan overtuigd dat er een maatschappelijke omslag nodig was, maar met name zijn pleidooi voor gezinsondersteuning en -opvoeding stuitte her en der op weerstand of verbazing. Hoe zag hij dat dan praktisch voor zich? Dat was toch aantasting van de privacy? Over dat laatste kon hij oprecht boos worden. 'Wanneer de gekke koeienziekte dreigt, wordt het hele land overhoop gehaald om het relatief kleine besmettingsgevaar te voorkomen, want we willen nog geen tien slachtoffers op ons geweten hebben, maar die vijftig kinderen die jaarlijks door hun ouders om het leven worden gebracht, zijn niet bereikbaar, omdat daarmee de privacy van een gezin zou worden geschaad.' Van de zotte vond hij het.

Vastberaden en onvermoeibaar zette hij het onderwerp keer op keer op de agenda. 'Ouders zijn wettelijk verplicht hun kinderen verantwoord en met zorg te laten opgroeien, en de gemeenschap is verplicht ouders te helpen bij die taak.' In het verlengde daarvan pleitte hij ook voor de invoering van vakken als empathie en gesprekstraining op scholen. Het leren van inlevingsvermogen vond hij belangrijker dan het leren van de zijrivieren van de Rijn. 'Zoals de maatschappij burgers wil maken die intellectueel in staat zijn om het leven aan te kunnen, zo zou ze ook burgers kunnen maken die gevoelsmatig in staat zijn het leven aan te kunnen.' En burgers met 'burgerzin'. Kinderen zouden moeten leren dat compromissen sluiten de hoogste vorm van beschaving is - ook hier de echo van de levensles van Neuengamme - en democratie was in zijn visie de structuur die deze beschaving waarborgt.

Religie en democratie

'Als we willen dat mensen in vrede met elkaar leven, dan moeten we nadenken over de vraag welke vorm van sociale organisatie het meest geschikt is om die vrede te realiseren. Democratie is uitgevonden om mensen met verschillende meningen een kans te geven om hun argumenten naar voren te brengen zonder het gevaar dat deze met geweld worden onderdrukt. Religie en democratie botsen omdat religie de absolute waarheid in pacht denkt te hebben, terwijl de basisgedachte van de democratie is dat mensen het nooit helemaal eens met elkaar zullen worden.' Van Dantzig verafschuwde absolutistisch denken en hij kruiste dan ook regelmatig de degens met gelovigen, waarbij hij de gave bezat om zowel duidelijk te zijn als beminnelijk te blijven.

In 2000 richtte Van Dantzig met een aantal zielsverwanten RAAK op, de reflectie en actiegroep aanpak kindermishandeling. Het zou zijn laatste grote missie worden. Als geen ander zag hij in zijn praktijk hoe verstrekkend de gevolgen waren. 'Er is niemand die de emancipatiestrijd voor kinderen voert. Ik vind dat de hulpverlening dat moet doen.' En dus deed hij het. Iemand vroeg hem eens hoeveel kinderen hij met deze actie dacht te redden. Hij antwoordde: 'Eén kind is al de moeite waard.' In deze wereld vol maakbaar-geluk-goeroes en Theodor Dalrymple's zal de heldere, sonore tegenstem van deze profeet van het kleine node gemist worden.

uit: Roodkoper, 10e jaargang, nummer 6/7 - februari 2006